

ΘΕΟΤΟΚΟΠΟΥΛΟΣ *

Ὁ Θεοτοκόπουλος ἐξεπαιδεύθη ἐν Βενετίᾳ καὶ κατέμεινε ἐν τῇ ζωγραφικῇ, ἀρχιτεκτονικῇ, γλυπτικῇ καὶ ξυλογραφίᾳ. Συγχρόνως κατεγίνετο εἰς τὰ γράμματα καὶ δὴ εἰς τὴν φιλοσοφίαν. Μεταξὺ τῶν πολλῶν χαρισμάτων εἶχε καὶ τὸ τῆς εὐγλωττίας.

Φυσικὰ ὁ Θεοτοκόπουλος ἀνῆκεν εἰς τὴν Βενετικὴν σχολὴν πρὶν ἢ μορφώσῃ τὴν ἰδικήν του. Ἀλλ' ἀγνωστον εἶνε ἀκόμη τίς ἦτο ὁ διδάσκαλός του. Οἱ μὲν τὸν θέλουσι συμμαθητὴν τοῦ Tiziano, οἱ δὲ μαθητὴν. Ὁ μέγας οὗτος Ἑνετὸς καλλιτέχνης ἔζησε περίπου ἓνα αἶμα· ἐγεννήθη τῷ 1477 καὶ ἀπέθανε τῷ 1576. Συνεπὶς δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ἦτο συμμαθητής. Τόσον ἐμμεῖστο τὸν Tiziano, ὥστε οἱ πίνακες αὐτοῦ ἐξελαμβάνοντο ὡς ἔργα τοῦ μεγάλου Βενετοῦ. Ἡ σύγκρισις αὐτῆς ἦτο μεγάλη τιμὴ διὰ τὸν Θεοτοκόπουλον, ὁ ὁποῖος, ἐν τούτοις ἀκούσας τοῦτο, μετέβαλεν ἑπειτα τρόπον, ἐκ φιλοδοξίας κινούμενος, οὐχὶ ὁμῶς μετ' εὐτυχοῦς ἐκδόσεως.

Τὰ ἔργα τοῦ Θεοτοκόπουλου διαιροῦνται εἰς δύο περιόδους· εἰς τὴν πρώτην, κατὰ μίμησιν τῆς Βενετικῆς σχολῆς, καὶ τὴν δευτέραν, τὴν ἀποκλειστικῶς ἰδικήν του, χάριν τῆς ὁποίας περισσότερος θόρυβος γίνεται περὶ αὐτοῦ. Ὅπερ ἦτο ἡ ἐπιθυμία του.

Ἡ μεγάλη τοῦ Θεοτοκόπουλου δρᾶσις εἶνε εἰς τὴν Ἰσπανίαν, ὅπου ἔζησεν.

Ἡ ἱστορία τῆς προόδου τῆς ζωγραφικῆς τῶν διαφόρων ἐν Εὐρώπῃ σχολῶν μαρτυροῖ ὅτι ἡ Ἰταλία ἦ εἶνε ἡ μήτηρ, ἡ ἡ διδάσκαλος. Οὕτως ἐν Ἰσπανίᾳ τὰ πρῶτα ἴχνη προόδου φαίνονται πρὸς τὸ 1418, τρία ἔτη μετὰ τὴν μετάβασιν τοῦ Φλωρεντιανοῦ Γεράλδου Σταρνίνη εἰς Καστίλιαν. Ἡ ζωγραφικὴ ἐκαλλιεργεῖτο. Ὁ Κάρολος Ε' ἐδημιούργησε μέγα Κράτος ἀπὸ Νεαπόλεως μέχρις Ἀνδέρσης, ἐνῶ ἐν Ἰταλίᾳ ἡ τέχνη ἦτο ἐν τῇ ἀκμῇ τῆς ἀθανάτου δόξης. Λεονάρδος da Vinci, Μιχαὴλ Ἀγγελος, Ραφαήλ, Κορέτζιος, Tiziano..... Ἡ ἀλωσις τῆς Γρανάδας, ἡ ἀνκαλύψις τῆς Ἀμερικῆς, ἡ δόξα τοῦ Καρόλου Ε' συνετάραξαν τὰ πνεύματα τῶν Ἰσπανῶν, οἵτινες ἐστράφησαν εἰς μεγάλας ἐπιχειρήσεις. Ἡ φήμη τῶν ἀριστουργημάτων τῆς Ἰταλίας, ποῦ ἐστύλιζον ἐκκλησίαις καὶ μέγαρχα προσεῖλκυσε τὴν προσοχὴν τῶν καλλιτεχνῶν καὶ ἐρασιτεχνῶν τῆς Ἰσπανίας πρὸς τὴν εὐδαίμονα τῆς Τέχνης χώραν, ἣτις, κατὰ τὴν φαντασίαν αὐτῶν, ἦτο πλουσιωτέρα τοῦ Περσὺ καὶ τοῦ Μεξικοῦ, ὅπου ἔδραμον οἱ φιλοχρήματοι καὶ οἱ τυχοδιώκται. Οἱ Ἰσπανοὶ ἐπέστρεφον εἰς τὴν πατρίδα τῶν μὲ τὰς καλλιτεχνικὰς γνώσεις, ἃς εἶχον ἀποκτήσει εἰς τὴν Ἰταλίαν. Εἰς τὴν Ἰσπανίαν μετέβαινον ἢ προσεκαλοῦντο ξένοι καλλιτέχναι. Τοιοῦτοτρόπως ἐν Ἰσπανίᾳ ἡ Τέχνη κατ' ἐλάχιστον ὑψούτο. Καί, ἀπὸ ἀπλήρῃ ἀπομίμησιν, ἔλαβεν ἐθνικὸν χαρακτήρα καὶ ἀνεπτύχθησαν καὶ τέσσαρες εἰδικαὶ σχολαὶ τῆς Βαλεντίας, τοῦ Τολέδου, τῆς Σεβίλλης καὶ τῆς Μαδρίτης. Ὅμως αἱ δύο πρῶται συνεχωνεύθησαν ἑπειτα μὲ τὰς ἄλλας δύο.

Μεταξὺ τῶν καλλιτεχνῶν, οἵτινες εἰς τὴν Ἰσπανίαν μετέβησαν ἦτο καὶ ὁ Θεοτοκόπουλος, ὅστις ἐγκατεστάθη εἰς Τολέδον, ὅπου ἤρχισε δραστηρίως νὰ ἐργά-

ζεται καὶ νὰ διδάσκη τὴν ζωγραφικὴν. Εἰργάζετο κατὰ τὸν τρόπον τοῦ Tiziano, τὸν ὁποῖον ἐθαύμαζον οἱ Ἰσπανοί. Καὶ κατὰ τὴν τεχνοτροπίαν τοῦ περιφήμου τούτου Βενετοῦ, τῷ 1577, ἤρχισε νὰ ζωγραφίσῃ τὴν ἀνωθεν τῆς Ἀγίας Τραπέζης τῆς Μητροπόλεως Διανομὴν τῶν ἱματίων τοῦ Ἰησοῦ. Ἐν Τολέδῳ πολὺ ἔδρασε καὶ ἐδοξάσθη καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ συνεδέθη μετὰ τῆς ἱστορίας τῆς Ἰσπανικῆς τέχνης, τόσον διὰ τὰ ἔργα, ὅσον διὰ τοὺς μαθητάς του καὶ διότι εἶνε ὁ ἰδρυτής τῆς σχολῆς τοῦ Τολέδου.

Ἰδιοτροπία τοῦ Φιλίππου Β' μετέβαλλε τὸ πρᾶκτεον Μαδρίτης εἰς πρωτεύουσιν. Ἡ σχολὴ τῆς Μαδρίτης δὲν εἶνε ἐπιχώριον ἱδρυμα, διότι οἱ καλλιτέχναι, οἵτινες τὴν ἱδρυσαν ἤκμαζαν πρὶν ἢ γίνῃ ἡ Μαδρίτη πρωτεύουσα. Καὶ ὡς πρωτεύουσα συνεκέντρωσε τὰ σκόρπια στοιχεῖα τῶν Καστίλιανων σχολῶν διὰ τῆς μεταβάσεως τοῦ Berruguete ἀπὸ Valladolid, τοῦ Morales ἀπὸ Badajoz, τοῦ Fernandez Navarrete τοῦπίκλιν ἐλ Mudo (ὁ βοῶδς) ἐκ Logrono, τοῦ Θεοτοκόπουλου ἐκ Τολέδου.

Παρατηρητέον ὅτι ὅτε μετεβάλλετο τὸ πρᾶκτεον εἰς πρωτεύουσιν διέμεναν ἐκεῖ ὁ ζωγράφος Sanchez Coello, ὅστις ἐγένετο αὐλικός· privado del rey.

Διὰ νὰ λάβῃ ὁ εὐμενὴς ἡμῶν ἀναγνώστης ἰδέαν τῆς περιποιήσεως καὶ τῆς τιμῆς, ἣν τότε εἶχον οἱ καλλιτέχναι καὶ ἐν Ἰσπανίᾳ, μεταφράζομεν γραμμὰς τινας τοῦ πολυμαθοῦς λογιῶ καὶ καλλιτέχνου Ἰσπανοῦ Λαυρεντίου Pacheco :

«Ὁ βασιλεὺς ἔδωκεν εἰς τὸν Coello εὐρεῖαν οἰκίαν παρὰ τοῖς ἀνακτοροῖς καὶ ἐπειδὴ εἶχε καὶ αὐτὸς κρατῆσαι μίαν κλεῖδα ἡδύχρισται νὰ μεταβαίνῃ ἀπροσδοκῆτως εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ ζωγράφου, ὅτε αὐτὸς ἦτο » εἰς τὸ τραπέζι μὲ τὴν οἰκογένειάν του, ἢ ὅτε αὐτὸς εἰργάζετο μετέβαινε μὲ τὴν ἀφραν τῶν ποδῶν καὶ » ἔθετε τὰς χεῖρας ἐπὶ τῶν ὤμων του..... ἡ βασιλικὴ » οἰκογένεια τὸν ἐτίμα εἰς βαθμὴν, ὥστε νὰ ἀστείευῃ » ται μὲ τὴν σύζυγόν του καὶ τέκνα. Ἡ οἰκία του » ἐεuschάζετο ἀπὸ τὰς μεγαλειότητας προσωπικότητας » τῆς ἐποχῆς.... Πολλὰκις αἱ δύο μεγάλαι αὐλαὶ του » ἦσαν γεμάται ἀπὸ ἵππους, ἀμάξας, φορεῖα....»

Τέλος ἀφίκετο εἰς Μαδρίτην καὶ ὁ μέγιστος τῶν Ἰσπανῶν ζωγράφων, ὁ Valasquez.

Εἶδομεν ὅτι ὁ Θεοτοκόπουλος ἐξόχως ἐμμεῖστο τὸν Tiziano. Διὸ ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ Μουστοξύδης : Τίς οἶδε ἔαν τινὰ τῶν ἔργων τοῦ Tiziano, τὰ ὁποῖα ἀρθῶνως εἰς τὴν Ἰσπανίαν διεσπάρησαν, δὲν πρέπει εἰς τὸν Θεοτοκόπουλον νὰ ἀποδοθῶσιν.

Ὁ μνημονευθεὶς λόγιος καλλιτέχνης Pacheco, ὅστις, κατὰ τὸ 1611, ἐπεσκέφθη τὸν Θεοτοκόπουλον εἶδεν ἐρμάριον μέγιστον πλήρες προπλασμάτων πηλίνων, τὰ ὁποῖα εἶχε κατασκευάσει χάριν μελέτης διὰ τὰς εἰκόνας καὶ διὰ τὰ γλυπτὰ τοῦ ἔργου!! «Τίς » θὰ πιστεύσῃ, ἐξακολουθεῖ γράφων ὁ ἴδιος Pacheco, » ὅτι ὁ Δομήνικος ἐσχεδίαζεν ἐπανεὶλημμένως καὶ » ἐπεδιώρθηνε πολλάκις τὰς εἰκόνας του, ἐπὶ σκο- » πῷ νὰ διαχωρίσῃ τοὺς χρωματισμοὺς καὶ νὰ σχη- » ματίσῃ, χάριν ἐπιδειξέως, τοὺς σκληροὺς βώλους » τοῦ.....» Ἦτο πολὺ σοφὸς καὶ ἐξέφραζε μετὰ ὀξύ- » τητος τὰ ἀπορρήγματά του ὁ Θεοτοκόπουλος, κατὰ

* Συνέχεια.

τὸν ἴδιον φίλον του Pacheco. Οὗτος τὸν ἠρώτησε τί ἦτο δυσκολώτερον, τὸ ἰχνογραφεῖν ἢ τὸ χρωματίζειν. Ἀπεκρίθη τὸ δεύτερον, προσθέσας ὅτι ὁ Μιχαήλ Ἀγγελος ἦτο ἐξοχὸς καλλιτέχνης, ἀλλὰ δὲν ἤξευρε νὰ χρωματίζῃ.

Ἀς ἴδωμεν τώρα καὶ κρίσεις νεωτέρων τεχνοκρίτων. Ὁ Siret ἐν τῷ Ἱστορικῷ λεξικῷ τῶν ζωγράφων γράφει: «.....Ὁ πρῶτος πίναξ ἐν ἐξωγραφίᾳ» σεν εἰς τὴν Ἰσπανίαν εἶνε ἡ Διανομή τοῦ ἱματισμοῦ τοῦ Ἰησοῦ, καθ' ὅλα ἐργασμένος μετὰ τὸν ὠραίον τρόπον τοῦ Tiziano. Ὁ Greco ἐφῆρμεσεν ἀκολουθῶς φανταστικὴν τεχνοτροπίαν, χρωματισμὸν ὑπόφαιον, χλωμὸν, ὁ ὅποιος μεταμορφώνει τοὺς ἀνθρώπους αὐτοῦ εἰς φαντάσματα. Μέγας ὅμως πάντοτε, στερεὸς ὁ χρωστήρ του, καὶ γεμάτος ἀπὸ ἐπιστήμης καὶ δύναμιν ὁ χρωματισμὸς του. » Ὁ Viardot εἰς τὰ Θαυμάσια τῆς ζωγραφικῆς, ἀποφαίνεται ὅτι: «.....τὰ χρίστα μετέβαλλε τεχνοτροπίας μεταχειριζόμενος τρέπον φανταστικῶς σχεδίου, ὑποφαίου καὶ ὠχροῦ χρωματισμοῦ, ὥστε οἱ ἄνθρωποι αὐτοῦ ὁμοιάζουν πρὸς σκοιάν. Ἰδιότης ἰδιοτρόπου καὶ νοσήδους τεχνοτροπίας, ἣν εἶδε καὶ εἰς τὴν μορφήν, μικρονομήν» ὑπεράνω πάσης λογικῆς ἀναλογίας. Ἐὰν τὸ ἀποπλάνηθὲν τῶν ἄλλων, εἶνε ἐπίσης ὠφέλιμον πρὸς μελέτην, καθὼς τὸ ὀρθορρονοῦν, ὁ Greco εἶνε ἄξιος μνείας...»

Ὁ Solvay εἰς τὴν Ἰσπανικὴν τέχνην γράφει: «.....Ἰσως ἦτο ἀληθῶς παράφρων, ἀλλὰ διὰ τῆς τοιαύτης του παραφροσύνης ἐδοξάσθη. Τὴν δόξαν του ὅμως δὲν δυνάμεθα νὰ τᾶξωμεν εἰς ὕψος ἀνώτερον τοῦ δέοντος. Τοῦ Θεοτοκοπούλου ἡ θέσις δὲν εἶνε εἰς τὴν πρωτίστην σειράν τῶν μεγάλων ζωγράφων...»... Τὸν παράδοξον τοῦτον καλλιτέχνην πρέπει νὰ μελετήσῃ τις ἰδίως εἰς τὰς μεγάλας συνθέσεις του: » Ἐκεῖ ἀποκαλύπτεται ὡς ζωγράφος πρώτης τάξεως, τὰ δὲ μεγάλα του προτερήματα ἐπισκιάζουν τὰ ἐλαττώματά του... Ὀλίγην περισσοτέραν τέχνην ἂν εἶχε, καὶ ὀλίγην περισσοτέραν κρίσιν, θὰ κατελέγετο μετὰ τῶν μεγίστων καλλιτεχνῶν..... Ὑπὸ τὴν ὑπερᾶν ἐπίδερμίδα τῶν προσώπων του, δὲν ρεεῖ αἷμα. Οἱ ἄνθρωποι του ὁμοιάζουν πρὸς φαντάσματα. Πῶς ὁ ἐξαίρετος αὐτὸς χρωματιστής, ὁ μαθητὴς τοῦ Tiziano κα ὠρθῶς νὰ χάσῃ εἰς τοιοῦτον βαθμὸν πρὸς αἴσθημα τοῦ χρώματος; Τί ἐπιδιώκει τοῦτο ζήτησιν ν' ἀναφανῇ ἐξ ἀντιθέτου διάφορος τοῦ ὅ,τι κατ' ἀρχὰς ἦτο.....» Εἰς τὴν παλέταν τοῦ Θεοτοκοπούλου, ἦν κρατῇ ὁ ἴδιος εἰς τὴν προσωπογραφίαν του, ὁ Solvay ἀνεκάλυψε τὰ πέντε χρώματα, τὰ μόντα τὰ ὅποια μετεχειρίζετο. Λευκόν, vermillon, laque de garance, vert jaune καὶ noir d'ivoire Ὁ Tiziano, ὁ διδάσκαλός του, ἔλεγεν ὅτι ὁ ζωγράφος πρέπει νὰ γινώσκῃ καλὰ τρία χρώματα, τὸ κόκκινον, τὸ μαῦρον καὶ τὸ λευκόν, καὶ τὰς παραγωγὰς τῶν καὶ ὅταν ἐξεργάζεται τὰς σάρκας, δὲν πρέπει νὰ ἐλπίσῃ τὴν ἐπιτυχίαν παρ' αὐτοῦ, ἀλλὰ πολλὰκις νὰ τὰς ἐπεξεργασθῇ μετὰ βελατούρας. Ὁ μέγας αὐτός Βενετός, ὅστις ὑπὸ ἔσπιν χρωματισμοῦ, εἶνε ἀγαντιρρήτως ὁ πρῶτος ζωγράφος, μετεχειρίζετο ὀλίγιστα χρώματα, καὶ παρηγόρει ὅτι τὸ κόκκινον πλησιάζει τὰ ἀντικείμενα, τὸ κίτρινον κρατῇ τὰς ἡλιακὰς ἀκτίνας, τὸ κυανὸν σκιάζει καὶ εἶνε κατάλληλον διὰ δυνατὰ σκοῦρα. Καὶ ὑπῆρξεν ὁ πρῶτος ὅστις κατόρθωσε τὴν ἐντελὴ ἁρμονίαν τῶν τριῶν τούτων χρωμάτων, καὶ τὴν ἁρμονίαν τούτων. Ὡς παρατηροῦσιν οἱ τεχνοκρίται, οὐδεὶς τὴν ἐπέτυχεν, οὐδὲ ὁ Rubens

τοῦ ὁποίου ὁ κόσμος θαυμάζει τὸ μαγευτικὸν τῶν χρωμάτων.

Τὴν ἐξηγήσιν λοιπὸν τοῦ χλωμοῦ χρωματισμοῦ τοῦ Θεοτοκοπούλου, ἣν μᾶς δίδει ὁ Solvay δὲν εἶνε ἐπιτυχής, διότι τὸ αἶτιον δὲν εἶνε ἐν τῶν πάντε χρωμάτων, τὰ ὅποια διέκρινεν εἰς τὴν παλέταν, ἣν ἐκράτει εἰκονίζων ἑαυτὸν ὁ Θεοτοκοπούλος, ἀλλὰ ἐν τῆς ἰδιοτρόπου ἀναμίξεως αὐτῶν, διὰ νὰ ἐπιτύχῃ τὰς ἀποχρώσεις τῆς sui generis τεχνοτροπίας του.

Ἀλλ' ὡς ὀρθῶς παρατηροῦσι πολλοὶ τεχνοκρίται, ἐὰν ὁ χρωματισμὸς ἦτο τερρῶδης, ὑπάρχει ζωὴ εἰς τὴν ἔκφρασιν, διότι, ὡς ἀποφαίνεται ὁ Laudrin: «κατεῖχε τὸ μυστικὸν νὰ ἀπεικονίζῃ τοὺς στοχασμούς» τῶν εἰς τὸ βλέμμα τῶν... μετ' ὅλας τὰς παραφροσὰς τοῦ χρωστήρος του. μολοντί τὰ ἔργα του ἐν ὀγνέει δὲν εἶνε τοιαῦτα, ὥστε νὰ ἐπισύρουν τὸν θαυμασμὸν τοῦ πλήθους, ὁ Greco ὑπῆρξεν εἰς τῶν μεγίστων ζωγράφων τῆς ἐποχῆς του.....»

Ἡ ἐνκομία τοῦ χρωστήρος τοῦ Θεοτοκοπούλου ἦτο ἴση πρὸς τὴν γονιμότητα. Διὸ ἐξωγράφησε πολλὰ ἔργα. Ἡ φιλοπονία του δὲν περιορίζετο εἰς τὸ ζωγραφίζειν μόνον, ἀλλὰ καὶ εἰς ἄλλα καλλιτεχνικὰ ἔργα. Εἰς Βενετίαν ἦτο τότε ἐν ἀκμῇ ἡ ξυλογραφία καὶ ὁ Θεοτοκοπούλος τοσοῦτον ἐπέδωκεν, ὥστε ὁ Tiziano ἐπέτρεψεν αὐτῷ τὴν γόραξιν πολλῶν ἔργων του. Ἐκ τῶν ξυλογραφίῶν τοῦ Θεοτοκοπούλου ἀναφέρονται εὐφώνως ἡ εἰς δώδεκα μεγάλα φύλλα παριστώσα τὴν διάβασιν τῆς Ἐρυθρᾶς θαλάσσης ὑπὸ τοῦ Φαραώ. Τῆς ἀρχιτεκτονικῆς του δεινότητος δείγμα εἶνε ὁ ναὸς καὶ τὸ μοναστήριον τῶν καλογραφῶν τοῦ Ἀγίου Δομηνίκου Silos. Τοῦ μοναστηρίου τούτου αἱ ζωγραφίαι καὶ τὰ γλυπτικὰ εἶνε ἔργα τοῦ μεγάλου Κρητὸς καλλιτέχνου. Ὁκοδόμησεν ἐν Μαδρίτῃ τὸ φροντιστήριον τῆς Δόνας Μαρίας τῆς Ἀραγοναίας, ὅπου ὑπάρχουν καὶ ζωγραφίαι του. Ἐν Τολέδῳ ὠκοδόμησεν τὸν ναὸν καὶ τὸ μοναστήριον τῶν καλογραφῶν Δομηνικανῶν καὶ τὴν οἰκίαν τοῦ δημοτικοῦ Συμβουλίου. Ἐν Ἰλέρκῃ ὠκοδόμησεν τὸν ναὸν καὶ τὸ νοσοκομεῖον τοῦ ἐλέους. Προσέτι διὰ τὸν ναὸν τοῦτον ἔγλυψε τὰ ἀγάλματα δύο προφητῶν. Ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ τῶν Φραγκισκανῶν, ὅπου ὑπάρχει καὶ εἰκὼν τῆς Θεοτόκου ἀπὸ αὐτὸν ἐξεργασθεῖσα, φαίνονται δύο μνημεῖα ἐγεγνημένα εἰς τιμὴν Γεδεὼν τοῦ Kinojosa καὶ Αἰκατερίνης Βηλάσκου, συζύγων καὶ κλητόρων τοῦ μοναστηρίου· πάντα ταῦτα εἶνε ἔργα τοῦ ἡμετέρου Θεοτοκοπούλου.

(Ἔπεται συνέχεια)

ΣΠ. ΔΕ—ΒΙΑΖΗΣ

ΣΚΕΨΕΙΣ

Δύο εἰδῶν συγγραφεῖς εἶνε μεγαλοφρεῖς Ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι σκέπτονται καὶ ἐκεῖνοι οἱ ὅποιοι κάμουν νὰ σκέπτονται οἱ ἄλλοι.

★

Ἡ ἔρημος εἰκάει τὸν νομάδα. — Ὁ ὠκεανὸς, τὸν ναύτην.— Τὸ ἄπειρον, τὸν ποιητὴν.

★

Γελᾶν: Ὁ κόσμος γελᾷ μαζί μὲ σὰς... Κλαίειν: Ὁ κόσμος γελᾷ χωρὶς εὐδᾶς.

★

Ἡ κολακεία εἶνε ἡ δύναμις τῶν ἀδυνάτων.